

ве теоретических и документальных материалов изучается особенность исторического художественного произведения.

Ученый литературовед П.Нуржанов неумоимо продолжает изучение каракалпакской литературы, а именно каракалпакской прозы, каракалпакского романа. Изданы его научные исследования и монографии «Дәўир талабы хәм көркем әдебият» (1993), «Сверя с народной памятью» (1994), «Ғәрезсизлик дәўириндеги каракалпак прозасы» (2003), «Хәзирги каракалпак романы поэтикасы (композициялық хәм жанрлық – стиллик өзгешеликleri)» (2008), «Хәзирги каракалпак романы» (сюжет хәм конфликт поэтикасы) (2009), «Әдебият хәм илим жолында» (2012), «Қаракалпак әдебияттануы илиминиң көрнекли ўәкили» (2022), «Әдебият ҳақында ойлар» (2024), ряд учебников и учебных пособий по каракалпакской литературе, свыше 250 различных научных и литературно – критических статей.

В 2020 году П.Нуржанов защитил докторскую диссертацию на тему: «Поэтика каракалпакского романа: сюжет и композиция (1970 -2000 г.г.)»

В его монографии «Хәзирги каракалпак романы поэтикасы» (Композициялық хәм жанрлық – стиллик өзгешеликleri) исследуются вопросы композиционной новизны и поэтического мастерства в каракалпакском романе последнего 30 – ти летия XX века, на примере анализа произведения каракалпакского писателя К. Мамбетова «Хуждан» («Совість»), рассматривается композиция исторического романа и художественный образ в романе «Туркстан» К.Мамбетова. Пердебай Нуржанов отмечает, что появление в каракалпакской национальной реалистической прозе 70-х и 80-х годов XX века лирико – психологических и психологических романов является одной из особенной новизны национально – художественного эстетического мышления [9:62]. А также здесь изучаются жанровые особенности лиро – психологического романа «Ығбал соқпақлары» Ш. Сеитова, анализирует поэтику психологического

романа на примере произведения «Шырашылар» Ш.Сеитова.

Ряд статей П.Нуржанова посвящены творчеству известных писателей и поэтов Европы и Востока: Сервантеса, И.Гете, У.Шекспира, Габриэля Гарсиа Маркеса, Алишера Навои, Бабур и др. В статье «Жәхән романшылығының тийкарын салыўшы әдебий тулға» П.Нуржанов пишет о творчестве крупного представителя испанской литературы эпохи Возрождения Мигеля де Сервантеса Сааведра. Творчество Сервантеса представляет вершину испанской литературы конца XVI века. Литературовед П.Нуржанов отмечает, что роман «Хитроумный идальго Дон Кихот Ламанчский» Сервантеса положил начало развитию реалистического романа в мировой литературе, способствовал возникновению нового направления в создании романа в Западной Европе, а также появлению крупной формы эпического жанра в литературе тюркоязычных народов. В статье о творчестве немецкого поэта и мыслителя И.В.Гете, одного из представителей литературы эпохи Просвещения в Германии, Пердебай Нуржанов затрагивает вопросы литературных взаимосвязей и художественного перевода. В этом году недавно вышел из печати сборник статей П.Нуржанова «Әдебият ҳақында ойлар» Сюда включены статьи по вопросам жанра романа, литературного процесса, национального наследия, вопросы литературоведения, даны портреты писателей и ученых литературоведов. Статьи очень содержательные, касаются актуальных проблем современного литературоведения. В заключении хотелось бы отметить, что наш современник, исследователь жанра романа, литературовед настоящего времени, автор многочисленных статей, монографий, учебников и учебных пособий, доктор филологических наук, профессор Пердебай Нуржанов известен не только в каракалпакском литературоведении, но и в ученом мире тюркоязычных и европейских народов как ученый с широким кругозором, большой эрудиции и глубокого знания.

Литература

1. Нурмухамедов М.К. Каракалпакская советская проза. – Ташкент: «Фан», 1968.
2. Нарымбетов Ж. Каракалпакский роман. –Ташкент: «Фан», 1974.
3. Султанов К. Прозаның раўажланыў жоллары. –Нөкис: "Каракалпакстан", 1977. Т.Кайыпбергеновтың прозасы. –Нөкис: "Каракалпакстан", 1979.
4. Кожыкбаев А. Каракалпак романы. – Нөкис: «Қаракалпакстан», 1977.
5. Бахадырова С. Роман хәм дәўир. – Нөкис: «Қаракалпакстан», 1978.
6. Словарь литературоведческих терминов. Редакторы - составители Л.И.Тимофеев и С.В.Тураев. –М.: «Просвещение», 1974.
7. Нуржанов П. Халкын дуньяға танытқан жазыўшы. / «Еркин Каракалпакстан». 2019, 20-апрель.
8. Нуржанов П. Сверя с народной памятью. – Нөкис: "Билим", 1994.
9. Нуржанов П. Хәзирги каракалпак романы поэтикасы (Композициялық хәм жанрлық стиллик өзгешеликleri). – Н.: «Билим», 2008.
10. Нуржанов П. Дәўир талабы хәм көркем әдебият. (Әдебий - сынлық мақалалар жыйнағы). – Нөкис: «Билим», 1993.

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада таниқли адабиятшунос, филология фанлари доктори, профессор П.Нуржановнинг адабий асарлари кўриб чиқилади. Олимининг «Халқ хотираси билан мулоқот», «Хәзирги каракалпак романы поэтикасы» («Хәзирги каракалпак романи поэтикаси») монографияларида, шунингдек, каракалпак адабиёти, шеърини, насри, ва алоҳида муаллифлар ижоди ёритилган. Каракалпак романининг жанр услубий хусусиятлари муаммоси, адабий муносабатлар масалалари, ёзувчиларнинг ижодий индивидуаллиги, каракалпак тарихий романини жаҳон адабиёти контекстида ўрганилиши тадқиқ этилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются литературоведческие труды известного ученого литературоведа, доктора филологических наук, профессора П.Нуржанова. Освещаются проблемы, которые ученый раскрывает в своих монографиях «Сверя с народной памятью», «Хәзирги каракалпак романы поэтикасы» («Поэтика современного каракалпакского романа»), а также многочисленные литературоведческие статьи, касающиеся вопросов развития каракалпакской литературы, поэзии, прозы, творчества отдельных авторов, проблема жанровых стилистических особенностей каракалпакского романа, вопросы литературных взаимосвязей, творческой индивидуальности писателей, изучение каракалпакского исторического романа в контексте всемирной литературы.

SUMMARY. This article examines the literary works of the famous literary critic, Doctor of Philology, Professor P. Nurzhanov. The problems that the scientist reveals in his monographs «Contacting with People's Memory», «Házirgi qaraqalpaq romani poetikası» («Poetics of the modern Karakalpak novel»), as well as numerous literary articles concerning the development of Karakalpak literature, poetry, prose, and the creativity of individual authors are covered. , the problem of genre stylistic features of the Karakalpak novel, issues of literary relationships, creative individuality of writers, the study of the Karakalpak historical novel in the context of world literature.

А.ӘБДИЕВТИҢ «ҚАРАҚАЛПАҚ ҚОСЫҒЫ ЯМАСА НАН ЖЕҢИЗ!»

ГУРРИҢИДЕГИ КӨРКЕМЛІК ИЗЛЕНИСЛЕР

З.К.Ктайбекова – филология илимлери бойынша философия докторы
Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: хикоя, мавзу, сюжет, конфликт, диалог, портрет, махорат.

Ключевые слова: рассказ, тема, сюжет, конфликт, диалог, портрет, мастерство.

Key words: story, theme, plot, conflict, dialogue, portrait, skill.

Хәр қандай турмыслық материалды көркем дәретиўшилиқ уқыплылығына хәм көркемлик шығармаға айландырыў жазыўшының шеберлигине, изленислерине байланысly болады. Көркемликке

ерисиў арқалы ғана өмирдеги қурамалы машқалаларды шешиўге, инсан санасы хэм руўхына тәсир етиўге, оларды гөззаллыққа хэм жақсылыққа бағдарлаў арқалы умтыламыз. Яғный көркем ойлаў, еркин пикирлеў, умтылыслар арқалы турмысымыз әрман еткен дәрежеде жаратылып, жақсыланып, раўажланып барады. Жазыўшы өз алдына қойған мақсетин анық сәўлелендириўге ериссе, өз нийетлериниң әмелге асыўына хэм шығармасының идеялық-мазмунын образлы түрде, жоқары дәрежеде ашып бере алса ғана көркемликке ериседи.

Әдебиаттаныў илиминде көркемлик ҳаққында хәр қыйлы концепциялар орын алған. «Көркемлик – көркем дәретийшиликтиң барлық компонентлерин (образ, характер, тип, сюжет, деталь, композиция, көркем тил, сүүретлеў қураллары, поэтикалық синтаксис, жанр, түр, стиль, улыўмалық, халықшыллық хэм бир-бирине, сол пайытта хәр қыйлы тәризде бирлесип, пүтинленгенинде қан, жан хэм руўх инам етеди. Демек, көркемлик дегенде турмысты жанлы хэм тәсирли етип қайта жаратыў өнери, турмыс хәдийселери үстинен ҳүким шығарған «хүким», сол әдалатлы хэм адамгершилиқ ҳүкими руўхында тәрбиялаў түсиниледи» [7:50]. Усындай көркемликке толы, идеялық мазмуну терең турмыс ҳақыйкатлығын сүүретлеўде дәретийшилиқ тәжирийбеси арқалы көлемли шығармалар дәреткен талантлы жазыўшы А.Әбдиев «Қарақалпақ қосығы ямаса нан жеңиз!» гүрриниң өтмиш хәдийселери негизинде жазып, шығарма сюжетиндеги ўақыяларды еске түсириў формасында шеберлик пенен баянлап береді. Автор гүрринди дәретийде, шығарма қахарманларын сүүретлеўде, хәр бир эпизодта персонажларды сыпатлаўы, сондай-ақ, теманың идеялық мазмунын ашыўда, сөз таңлаўда, көркем детальдан, сүүретлеў қуралларын қолланыўда өзине тән стильге ийе екенлиги менен көзге тасланады. Илимпаз Қ.Камаловтың атап өткениндей: «Шығарма сюжетине кирген хәр бир эпизод, хәр бир деталь, персонаж хәркеети шығарманың идеясын ашыўға хызмет етиўи шәрт» [2:51].

Бул гүррин дәсле, «Әмиўдәрә» журналының 2021-жылы № 5 санында [1:43-55], соңынан, 2022-жылы Ташкент «Tamaddun» баспасында жәрияланған «Қарақалпақ қосығы» атамасындағы китабында басылып шықты [2].

Шығарма сюжетинде халқымыздың миллий үрп-әдет, дәстүрлери, атап айтқанда, тойдағы жорға, ат айлаў, көкпар, садақтан атып нышанаға тийгизиў (алтын қабақты атып түсириў), тас көтериў, палўанлар беллесиўи сыяқлы дәстүрлердиң таў халқының көсеминиң улын үйлендирген үлкен тойындағы ўақыялар қызықлы түрде орын алған.

Гүрринде еки халық – қарақалпақ хэм таў халқының палўанлары арасындағы конфликт тойдағы палўанлар беллесиўинде қарақалпақ палўаны Жаўынғырдың таўлы халық палўаны Қарамырзаны жеңип, бас байраққа тигилген дүз маралы, черкес гөззалы Зүлейханы алып кетпекши болған жеринен басланады. Бул ўақыядан үш жыл өткен соң кек алыў нийетинде Қарамырза Жаўынғырдың үйин таўып келеди. Лекин Жаўынғыр шикарға кеткенлиги ушын мийманларды палўанның анасы менен келиншеги күтип алады хэм асығыс екенлигин айтса да, өзін таныстырып, үйине мирәт етеди.

« – Балаларым, сизлер аттан түспеймен деўди қойың, мал жемесеңизде, шай-суў ишип кетің, жана жаўған порсылдақ бийдай нан менен ағарғаннан дәм татың: қымыз, шубат, қатық қуйып берейин. Мен палўанның анасы ғана емес, усы бир келата елдиң аналығыман. Исмин – Тумарис аналық. Тумарис деген батыр, ақыллы патша анамыз болған, өтмиште...Мен халқымыздың үрп-әдет, дәстүриниң сақланыўына,

раўажланыўына жуўапкер адам екенмен, сөйтип отырып, тәнхә өзим мийман күтиў дәстүрин аяқ асты ете алмайман», – дейди. Аналық бул айтқанына да асығыс екенлигин бәнелей берген соң келинине: «Нан әкел, аўыз тийсин! дейди» [2:233].

Жолаўшылардың нанды «жемеймиз!» дегенине ашыўланған кемпир даўысын көтерип сөйлеп, наразылығын билдиреди. Ақыры черкес гөззалы усыңған нанын жеўге мәжбүр болады. Лекин олар кек алыўды ойлап келгени ушын нан жегенине өкинеди. Бул эпизодта қарақалпақ халқының миймандослығы, Жаўынғыр палўанның анасының баласы ушын келген қонақлардың хұрметин орнына қойып, иззет көрсетиўи, қонақ асы ушын баспақ сойыўға таяр екенлиги сөз етилген. Соның менен бирге, қалай болмасын мийманларды «нан жеўге» мәжбүр етиўи, нанның уллы екенлиги гүррин қахарманларының өз ара диалоглары арқалы ашылады. Персонажлардың сыртқы келбети, әжайып портрети, халқымыздың миллий кийимлери, сулығ тағыншақлары төмендеги мысаллар арқалы көзге тасланады: «Бул журтлыға усамайтуғын келгиндилерди сын-сыпаты келискен, жүргенде өңири моншақлары, бақа түймелери, хәйкеллери, сырға менен силсилери бир-бирине тийип, қағылысып, жуўдырлаған жағымлы сес шығарған бойшаң келиншек пенен ғайбарлығы билинип турған ири денели, сары сынлы кемпир күтип алды» [2:232].

«Көк көйлегин шубалдырып, еки қоллап табақтағы нанды көтерип шыққан келиншекке тикленип қараған Қарамырза, қарақалпақша жеңсиз кийип, хәйкел тағып безенген болса да, оның сопақ жүзли бет әлпетинен, жанып турған көзинен жазбай таныды: баяғы тойда байраққа қойылған, сулығлықта теңи жоқ таў қызы Зүлейха еди» [2:233]. Келиншектің сыртқы келбетин усылай етип сүүретлеў арқалы қарақалпақ халқының миллий кийимлери есапланған көк көйлек, жеңсиз, тағыншақлары саналған өңир моншақ, түйме, хәйкел, сырғаларының саўлаты автор тәрәпинен шеберлик пенен көркем образлы сәўлеленип, жас келиншектің көркине айрықша сулығлық бағышлаған. Илимпаз У.Түйчиев әдебиаттағы миллийликтің белгилерин үш нәрсе менен байланыстырады: «бири миллий өзине тәнлик, басқасы улыўмаинсаныйлық, ақырғысы миллийлик хэм улыўмаинсаныйлықтың өз ара мүнәсибети» [5:453]. Гүрринде палўанның анасының ғайбарлығы оның сыртқы келбетин сүүретлеў арқалы көзге тасланса, гәпин мийманларға өткерип, олардың қандай нийеттеги адамлар екенлигине қарамастан, кеўлин ашып, хұрмет көрсетиўи, ананың ишки жан дүньясының гөззаллығы, кеўлиниң кеңлиги, адамгершилиқ пазыйлетлериниң жоқары дәреже екенлиги, соның менен бирге миллий үрп-әдет, дәстүрлерге садықлығы, миймандослығы образлы етип сәўлеленген.

Гүррин сюжетиндеги Тумарис аналықтың сөз етилиўи де халқымыз тарийхын ашып бериўде белгили әхмийетке ийе.

Бир сөзли болған таў халқының палўаны Қарамурза қарақалпақ елине Жаўынғырды излеп, екінши мәрте келгенинде анасы буўаз қойын сойып, күтип, мийманлардың кеўлин алады. Бул эпизодта жазыўшы қарақалпақ халқының қара үйи – отаўды төмендегіше тәрийпплеп береді: «Жақсылап безелген бундай баў-шуўлы он еки қанатлы кең отаў көрмеген олардың аўызлары аңырайып қалды. Иши минтаздай таза, орны орны менен тартылған, түрли реңдеги жүн, жипек сабақ, жиплер менен гүл, ғарғатырнақ, мүйиз, тайтуяқ, дарақ, үш, төрт, алты, сегиз, он мүйеш нағыслар сулығлап тоқылған ақ басқур, қызыл басқур менен ақ, қызыл курлар, шашбаў-шашақлы, пөпекли белжиптиң әжайып нағыслары өз алдына, шаңарақ баўлар, керегеге илдирилген ушлары «шаян түйин» етип пөпекленген

аяқ баўлар, есикқас, ишки жанбаў, ийинбаў, белдеў хэм басқа да қара үй баў-шуўлары, кереге бойлап хэм жокарыдан олай-былай тартылған, қапталға керип байланған, кулласы, көрген адамды хайран қалдырады екен, булардың барлығының отаўға өзгеше сән берип турғанын көрген мийманлар мына гөззаллыққа тәсийин қалды» [2:236].

«Отаў – ший менен қоршалып, кийиз бенен жабылып қойылатуғын көширилип тигилиўге қолай ағаш үй, қара үй» [10:40]. Жазыўшы қара үйдин сәнин келтириўде отаўға тийисли затларды көркем бояўлар менен әжайып түрде тәрийилеп көрсеткен. Соның менен бирге, отаўдың ишиндеги интерьерлер арқалы қарақалпақ халқына тән миллийлик айқын көзге тасланады: «Дәл төрдеги ойма нағыслы сандықтың үстине қойылған қаршынның нағыслары, оның үстине жыйналған айдынды көрпе, «хәрдем қыял» курақ көрпеше, «гүл жайды» курақ дастық үй бийкесиниң жүдә шебер, дуўпияз екенин билдирип тур. Еденге ший, шыпта, алаша, ал, оның үстине өрнекли текиймет төселип, оған курақ көрпешелер салынған. Отаў керегелерине миллий тон, шапан, жегде, малақай, шөгирме, дегелей, бөриклер қыстырылыпты. Қамшы менен садақ хэм найза да керегеден орын алған. Отаўдың оң тәрәпине аламойнақ дуўтар асылған... Үйдин шеп тәрәпинде қалта көринисли, енли керги хэм шанапш керегеге керилипти. Кийимлер салынған боғжамасы да әшекейли екен. Нағыс пенен өрнектелген сулыў сабаяқ, арша сыяқлы буйымлар да көзди тартады» [2:236]. Бундай сүүретлеўлердеги «жазыўшы өз қәлеминиң куўаты арқалы көркем сүүретлеген затлар әлеми, яғный адам баласының өз қолынан шыққан кийим-кеншек, турмыслық затлары, үй кеңислигин толтырып турған сан әлўан үскенелер менен күнделикли турмысқа зәрур курал-жарақлардың барлығы шығармаға түс берип, көркем текстти әлўан түрли қырын танытып, оқыўшыға жумбақ әлемниң есигин ашады. Шығармадағы усы баянлаў бирлиги «әдебий интерьер», ямаса «затлық әлем» деп аталады» [9:46].

Гүрриндеги отаў ишиндеги интерьерлер, яғный, керги, сандық, қаршын, сабаяқ, дуўтар, боғжама, қамшы, садақ, найза, курақ көрпеше, курақ дастық сыяқлы буйымлар қарақалпақ халқының турмыс тиришилигинде қолланылатуғын затлар миллийлигимизден дерек берип турыў менен бирликте гүррин қажарманларының турмыс дәрежесин, индивидуаль өзгешеликлерин, психологиясын хэм де олардың өмирге, турмысқа көзқарастарын сыпатлап берген. Сондай-ақ, шығармада қымыз, шубат, қатық, зағара, ийжан, шелпек, баўырсақ, пәтир нан, бийдай нан, қаймақ, сарымай, гөш бөрек, мәтир бөрек, қауын қақ, бекире куўырдақ, гөш куўырдақ сыяқлы миллий тағамлардың изи үзилмей келиўи бириншиден, ҳаял-қызларымыздың мийман келгенде қабақ шытпастан хызмет етиўи, тағамлардың хәр түрин еринбей писириўи хэм тағам писириўдеги шеберлиги көзге тасланса, екіншиден, қарақалпақ халқының миймандос, қонақшыл халық екенлигин тастыйықлап тур.

Автордың гүрриндеги қажарманларды, олардың ис-хәрекетлерин сүүретлеўде, әсиресе, шығармадағы хәр бир эпизодта персонаждарды ямаса көринисти сыпатлаўда сөз таңлаўға, деталластырып сүүретлеўде, халықтың қәдирли сөз қаймағы болған нақыл-мақалларды, афоризмлерди қолланыўға, көркем сүүретлеў куралларынан нәтийжели пайдаланыўға айрықша итибар қаратқанлығы да жазыўшының өз стилине ийе қәлеми ысылған сөз шебери екенлигинен дерек береді. Әсиресе, миллий колоритти ашып беріўде көркем детальларды, соның ишинде предметлик детальларды өнимли қолланғанын байқаймыз. Илимпаз З.Қабдоловтың айтып өткеніндей, «деталь жазыўшыны көп сөзликтен сақлайды, сөзди үнемлейди, қысқа жуўмақлаўға бағдарлайды» [3:97]. Ал, қазақ

новелласын изертлеген илимпаз Т.Сатылханова, детальларды сүүретлеў деталь хэм психологиялық деталь деп еки топарға бөлип үйренеди. Сүүретлеў детальлардың өзін иштей: затлық деталь, пейзажлық деталь, портретлик деталь, деп бөлсе, психологиялық детальларды ис-хәрекет деталь, тилик деталь деп бөлип қарастырады [8:48]. Усы тийкарда, жокарыда атап өткенимиздей, жазыўшы А.Әбдиевтиң гүрринлеринде предметлик (затлық) детальлар, психологиялық детальлар шеберлик пенен шығарма сюжетине сиңип кеткен. Нәтийжеде, гүрриндеги хәр бир ўақыяларда пикирлерди аз сөз бенен баянлаўға, персонаж характериниң ишки хэм сыртқы өзгешеликлерин ашыўға хэм ўақыя сюжетин мазмунлы хэм ықшам сәўлелендириўде кең қолланылғанлығы көзге тасланады. Көркем шығармадағы бундай сүүретлеўлер арқалы қарақалпақ халқының миллий колоритин, тарийхый жасаў шараятын, турмыс тәризин, мәдениатын көрсетип, олардың жәмийеттеги орнын, турмыс тиришилигин, айқын сәўлелендирген.

Буннан кейин персонаж сөзи, яғный, гүрринши қажарман арқалы қарақалпақ халқының келип шығыў тарийхы, Ноғай ордасына қараслы қарақалпақ деген халық екенлиги, әмири – Едиге батыр, шығысы – түркий, түп бабасы – сак-массагетлер, соңғы дәўирлерде «маңлайы ашық», «сын - сымбатлы», «печенег», «черные клобуки» аталып, жасайтуғын географиялық жайласыў орны – Окс – Яксарт дәрйялары менен Арал теңизи бойлары, Едил-Жайық, Дунай дәрйялары, Балқан атаўы т.б. екенлигин, урыўлары, қәўимлери, аўыллары, мәканлаған жерлери тәрийилленеди. Булардың бәри гүррин қажарманы, ақсақал Қоңырат атаның тилинен, өз ара диалоглары арқалы баянланады. Өз гезегинде, мийманлар да Кавказ таўларынан келген черкес, осетинлер екенлигин, шығысы алан қәўими болып, Арал теңизи жағасында жасайтуғынлығын, турмыс-тиришилигин айтып береді. Профессор П.Нуржановтың атап көрсеткиндей: «баянлаўдың хикаяшы – қажарман формасында авторлық концепция шығарма ўақыяларын хэм баянлаўшы, хэм шығармаға қажарман сыпатында қатнасыўшы субъекттиң ишки ой-сезимлерине, хәрекетине айрықша дыққат аўдарылады» [6:7].

Гүрринде ақсақал Қоңырат атаның баянлаўлары арқалы қарақалпақ халқының келип шығыў тарийхы хэм географиялық жайласыў орны, халқымыздың мәкан басқан жерлери ҳаққында мағлыўматлар бериледи.

Еки баҳадыр ораза – хайт тамамланғаннан соңғы айда Жаўынғырдың боз отаўының жанында ушырасады. Жаўынғыр бир тананы сойып, мийманлардан пәтия алып, хұрмет - иззет пенен түрли тағам таярлайды хэм қолларынан суў алдырып, алдына бас қояды.

Халқымызда сыйлы қонақтың алдына бас қойыў дәстүри – әзелден бар. Ақсақал ғаррының диалоглары арқалы бир неше салт-дәстүрлер гүрринде орын алған.

Қарамурзаға: «иним, маңлайың бәрқулла ашық болсын! Көзин ойып алып жут, көзин көргиш болып, аўырыў, сырқаўдан, жасаўраўды билмесин...

«Мына достыңның улы, жийениңе жақсы тилек айтып, тананың қулағын, бир жилик пенен сыйлаң, бул да үлкейгенде сизлердей улы, мәртебели, ел-журтының еситер қулағы, жилик кемиретуғындай ақсақалы, палўаны болғай, иншалла!», – дейди [2:246]. Солай етип, ақсақал айтымын айтып, мийманларға басты үлестирип шығады.

Және бир дәстүр – табақ бериў дәстүри. Бас табақты алыўға үйдиң үлкен келини Зулейха келеди. Өзиниң қолынан табақ алып, басы көрпешеге жеткенше ийилген жерлесиниң бул халықтың дәстүрине енисип

кеткенине Қарамурза қайыл қалады хәм «қосылғаның менен қоса ағар», – дегенин билмей қалады [2:246].

Ауқат уақытындағы бундай салт-дәстүрлер, «бас үлестіріу», «кишкене балаға тананың қулағы беріу», «табақ алыу», «пәтия беріу» сыяқлы миллий үрп-әдет дәстүрлериміз халқымыз тәрәпинен күнделікли турмысымызда бүгінгі күнде де кеңнен қолланылып келмекте.

Буннан кейін елге алыстан келген мийманлар менен танысу мақсетінде ауылдың бір топар жигит – қызлары келеді. Отау ишінде бақсылар дуғтарда, жыраулар қобыз бенен толғау, термелерден нама тербетсе, гиржекши әсбабын ғыйқылдатып қосылып шертип, ал отау сыртында хошхауаз қызлардың шыңқобыз, сыбызғыларының жағымлы намалары адамды уйытады.

Ауқаттан кейін бақсы, жыраулар «Алпамыс»ты таңға шекем жырлап шығады.

Автор халқымыздың хош хауаз сазенде екенлігін, олардың хәр қандай саз әсбапта өзлерінің өнерлерін көрсете алатуғынлығын ашып берген.

Ертеңіне, «азанда, ерте, хеш ким оянбай елес-қапаста тауға кетеміз, жекпе-жекке. Уйықлап қалмайық» деген Қарамурзаны оятқан Жауынғырды ол «Кетпеймиз. Усы жерде айқасамыз. Кеулінде гирбиң жоқ таза, саудыраған ақ көкірек, кеңпейіл, әлпайым, мийрман халықтың перзенті болған сендей уллы мәрт жигитти, алп күшке ийе палұанды, оның үстине садақ досты өлтириуім мүмкін бе?! Нан дузыңды нешше мәрте ишип-жеп, дәстурханыңа түпире аларма едим?! Қыяматлик дос, тууысқан боламыз», – дейди [2:248].

Жазыушы гүрриң композициясындағы «Өтирикти ырас етип айтпаған, Бас кетсе де тууры жолдан

қайтпаған...» деген қарақалпақ шайыры Әжинияздың қосығындағы қатарларды эпиграф етип келтиріу арқалы халқымыздың мәрт, батыр, палұан жигитлерінің бір сөзлілігін, айтқан сертин уақытында орынлайтуғынлығын, досқа садықлығын сыпатлап, Жауынғыр образы мысалында шеберлік пенен ашып берген. Нәтижеде, автор шығарманың көркемлік дәрежесін образлы сәулелендіріуіне ерискен хәм де гүрриң персонажларының психологиялық халатын, образлардың көркем тәбиятын тартымлы түрде белгілеп берген.

«Қууыс үйден қуры шықпа» дегендей, қонақларды сарпайлайды. Мийманларға миллий шапан жауып, «Беллерің бәрқулла беккем болсын!» деп белбеуін тартып бууады. «Басларың аман жүрсын!», деген нийетте, қара қалпақ кийгизеді. «Мына тулпар, саған сауға» деп бір ат инам етеді. Таулы мийманлар кеули толып, бір хәпте сайранлайды, тойларға барады, жарысларды тамашалайды, жырау-қыссаханларды тыңлайды, бәзім-гештектерде болады хәм Аймереке деген қызға ашық болып қалады. Сондай-ақ аңға шығады, көлде балық ұслайды. Жақында келип, Аймерекеге куда түсеміз, Қошым жийеннің тойының бір жағын көтеріп, хызмет етеміз, деп, Жауынғыр менен досларша хошласып, елине рауана болады.

Жууымақлап айтқанда, жазыушы А.Әбдиевтің «Қарақалпақ қосығы ямаса нан жеңіз!» атамасындағы гүрриңі көркемлігі, идеялық жақтан тереңлігі менен оқыушыда унамлы тәсір қалдырады. Гүрриңде сүуіретленген уақыялардың мазмұнының тереңділігі А.Әбдиевтің хәзіргі дәуір гүрриң жанрын жанрлық хәм көркемлік жақтан рауажланыуына үлес қосып атырғандығын аңдатады.

Әдебиетлар

1. Әбдиев А. «Қарақалпақ қосығы ямаса нан жеңіз!» // «Әмиўдәрә», 2021, №5, 43-55-б.
2. Әбдиев А. Қарақалпақ қосығы. (Повестьлер, гүрриңлер, тымсаллар, интермедиялар хәм сценарийлер). – Ташкент: «Tamaddun», 2021.
3. Қабдолов З. Сөз өнери. – Алматы: «Мектеп», 1982.
4. Камалов Қ. Қарақалпақ повести (жанрдың эволюциясы). – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1978.
5. Түйчиев У. Ўзбек адабиётида бадийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2011.
6. Нуржанов П. Әдебиет ҳаққында ойлар. (Илимий, илимий – публицистикалық, әдебий – сынлық мақалалар). – Нөкис: «Билим», 2023.
7. Умунов Х. Адабиёт коидалари. – Тошкент: «Ўқитувчи», 2002.
8. Сатылханова Т. Қазақ новеллаларындағы деталдың көркемдік қызметі: Философия докторы (PhD) дәр. ал. үш.дайын.дисс. – Алматы: 2019.
9. Оспаналы М.Е. Қазіргі қазақ әңгімесіндегі әдеби интерьердің хызметі. // Keruen scientific journal. M.O.Awezov Institute of Literature and Art. ISSN 2078-8134. Volume 72, № 4. 2021.
10. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Төрт томлық. IV том. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.

РЕЗЮМЕ. Мақолада қарақалпақ хикояларыдағы бадий изланишлар тахлил қилинған. Тадкикот объекти сифатида таникли ёзувчи А.Абдиевнинг «Қарақалпақ қосығы ямаса нан жеңіз!» номли хикояси ўрганилған. Муаллиф воқеаларни тасвирлашда, халқимизнинг миллий урф-одат, аңғаналарини тасвирлашда, бадий сўздан, мақоллардан, афоризмлардан фойдаланишда ёзувчи маҳорати мисоллар асосида ёритиб берилган. Хикоядаги хар бир эпизодни очиб тасвирлашда, қахрамонлар образини ёритишда бадий деталь, диалог ва х.к. қўлланишдаги услубий изланишлари илмий-назарий асосда тахлил қилинган.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются художественные искания в каракалпакских рассказах. В качестве объектом исследования выбран и исследован рассказ А.Абдиева «Каракалпакская песня или угощайтесь хлебом!». Проанализированы мастерство писателя при использовании художественного слова, пословиц и поговорок, афоризмов при описании событий, национальных традиций и обычаев. На научно-теоретической основе проанализированы стилистические искания писателя при использовании художественной детали, диалога и т.д. в создании образов героев.

SUMMARY. The article analyzes the artistic research in Karakalpak stories. As a research object, the well-known writer A. Abdiev's "Karakalpak song or taste bread!" the story named. In his work, the author's unique skill in describing the events, describing the national customs and traditions of our people, using artistic words, proverbs, and aphorisms is highlighted on the basis of examples. The stylistic researches in the use of artistic detail, dialogue highlighting the image of the characters, are analyzed on a scientific and theoretical basis.

УДК: 821.51

КӨРКЕМ ӘДЕБИЯТТАҒЫ ИМПРОВИЗАЦИЯ ҚУБЫЛЫСЫ: ИЗЕРТЛЕНИҰИ ТАРИЙХЫ МЕНЕН ТЕОРИЯСЫНЫҢ АЙЫРЫМ МӘСЕЛЕЛЕРИ

К.Г.Матимов – филология илимлери бойынша философия докторы
Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: адабиёт, фольклор, санъат, импровизация, импровизатор, шоир.

Ключевые слова: литература, фольклор, импровизация, импровизатор, поэт.

Key words: literature, folklore, improvisation, improvisator, poet.

Импровизация – (французша- improvisation, - итальянша- improvvisazione, - тийкарғы келип шығуы, латын тилинен – improvises (күтпеген, таярлықсыз,

(неожиданный, внезапный) көркем әдебий дөртепени (шығарманы) таярлықсыз, сууырып салып атқаруы ямаса айтыу өнери [11]. Импровизацияның пайда